

İz Birakan Mülki İdare Amirleri HALİL RİFAT PAŞA

Bu metin, "Aldan, Mehmet (1990) *İz Birakan Mülki İdare Amirleri*, Ankara: İçişleri Bakanlığı" adlı eserin 85-103 sayfaları arasından alınmıştır.

Derleyen: Mustafa Sami KOÇ

Halil Rifat Paşa olarak üne kavuşmuş Sadrazamlarımızdandır. Unutulmaz hizmetleri ve kalıcı eserleriyle, daha çok "Sivas Valisi" olarak anılmaktadır.

Bugün özdeyiş haline gelen "Gide-medığın yer senin değildir" sözü, O'nundur.

HAYATI

Halil Rifat (Paşa) 1827 yılında Selanik Vilayeti'nin Siroz Sancağı'na bağlı Lika köyünde dünyaya geldi. Babası, Bölükbaşı namıyla anılan Nevrekob'lu İbrahim Ağa'dır.

Üç yaşında iken ailesi Siroz'a taşındığından Sıbyan Mektebi'ni burada bitirdi. On yaşlarında iken babası tarafından Siroz'lu Molla Bayraktaroğlu Mehmet Ağa'nın himayesine verildi. Halil Rifat'ı evlat edinen Mehmet Ağa, O'nun özel surette eğitimini sağlayarak zeka ve yeteneklerinin gelişmesine yardımcı oldu ve O'nu 1844 yılında Siroz Tahrirat Kalemî'ne yerleştirdi. Bir yıl kadar bu görevde maaşsız çalışan Halil Rifat, 1847 yılında Selanik'e giderek Divan Kalemî'nde görev yaptı. Daha sonra Vidin ve Yanya Vilayetleri Divan Katipliklerinde bulundu.

1852 yılında Muhasebe-i Maliye Meclisi Mazbata Odasında kısa bir

süre çalıştıktan sonra 1860 yılına kadar Edirne, Harput (Elazığ) ve Erzurum Vilayetlerinde Divan Katipliği yaptı. Aynı yıl Meclis-i Vala'yı Ahkâmı Adliye Hulefası'ndan oldu. Ertesi yıl yine Divan Katipliği ile Silistre'ye gönderildi. 1864'de 3000 kuruş maaşla Tuna Vilayeti Meclis'i İdare Başkatipliği'ne, üç ay sonra da Tuna Mektupçuluğuna atandı. 1868'de Varna Mutasarrıflığı'na terfi ettirildi. 1869'da Tırhala, 1873'de Vidin Mutasarrıflıklarına nakledildi. 1875'de Rumeli Beylerbeyi payesini kazandı. 1876'da vezaret rütbesiyle ve 25 bin kuruş maaşla Tuna Valiliği'ne atandı.

Halil Rifat Paşa'nın, daha önce Vilayet Meclis-i İdare Başkatibi ve Mektupçu olarak Tuna Vilayeti'nde bulunması ve Mithat Paşa gibi bir Valinin yanında yetişmesi, şüphesiz O'nun Tuna Valiliği'nde ve sonraki görevlerinde başarısını sağlayan başlıca etkenlerden biri olmuştur. Ancak, kendisi daha sonraları, Mithat Paşa'ya fikir ve politika itibarıyla bağlı bulunmadığını Saray'a karşı açıklamak ihtiyacını duyacaktır.

Tuna'da beş ay valilik yapan Halil Rifat Paşa, buradan Haleb'e, 1877'de Kosova ve 1878'de Selanik Valiliklerine atandı.

Halil Rifat Paşa'nın bu görevi, iki yıl kadar sürmüştür. Sicil kaydında: "Vi-

layette eşkiya çeteleri zuhuruyla idare-i vilayetin kesb-i ehemmiyet eylemesinden ve kendisinin izhar-ı acz ile telgrafla istifa etmiş olmasından dolayı azlolunduğu" yazılıdır. Ancak, eşkiyalık olaylarından dolayı acze düşerek istifa ettiği kaydolunan deneyimli ve yetenekli idareci Halil Rifat Paşa, Sadrazamlığı sırasında Saray'a sunduğu bir arizada, istifasına neden olarak "...O dönemde Sadrazam olan Sait Paşa'nın münasebetsiz ve nezaketsiz emirlerine itaat ve tahammül edemediğinden" aralarının açılmış olmasını göstermektedir.

Paşa Selanik Valiliği'nden azlinden sonra Umur-u Nafia Komisyonu üyeliğine, 1982 yılında da Sivas Valiliği'ne tayin olundu. Burada idari yeteneklerini ve becerilerini gösterme fırsatını bularak bir çok hizmet ve eserleri gerçekleştirdi. İki buçuk yıl sonra, Girit Valiliği'ne tayin olundu ise de, tayin kararı uygulanmadı.

Mezarı Mihrişah Sultan Türbesi yakınında, eski Sadrazamlardan Hayrettin Paşa'nın kabri yanındadır.

Ölümü üzerine, Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Servet gazetelerinde övgü dolu yazılar yayınlanmıştır. Bu yazılardan birinde, "Merhum yalnız, ilm ü marifetin mürevvici olmakla kalmayıp kendisi de ilm ü irfan ile tehalli eylemiş idi. Hem şair, hem münşi idi.

Birçok güzide ebyat ve eş'arı olduğu gibi muharreratı nümune-i selaset ve belagat idi" denmekte ise de, kendisini yakından tanıyan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Paşa'nın san'atı konusunda aynı görüşte değildir. Paşa'nın bazı olaylara tarih düşürdüğünü, "nazma bigane olmadığını" kaydetmekle yetinmiştir.

Halil Rifat Paşa'nın Kosova Valisi iken yazıp Hüdavendigar Gazi'nin türbesine aştırdığı manzume şöyledir:

*Otuzdört Padişahi Al-i Osman
nam-ı alisin*

*Kosova Valisi Rif'at bu kıt'ayla
eder ilan*

*Murad beş'dir, Muhammed
Mustafa isminde dörder Han*

*Üçer Hakan-ı zışandır Selim ü
Ahmet ü Osman*

*İkişer Bayezid, Abdülhamid,
Mahmud, Süleymanlar*

*Birer İbrahim ile Abdülmecid,
Abdülaziz, Orhan*

*Hüda Abdülhamid-i sani'nin
ömrün uzun etsin*

*Binikiyüz ile doksanikide tahte
verdi şan*

*Bu türbe, Fatih-i Kosova
Murad-ı Evvele meşhed*

*Cihanı terk eden şâhân'e Hak
rahmet ede ihsan*

HİZMETLERİ

Halil Rifat Paşa'nın, idareciliğinin en verimli dönemini oluşturan Sivas Valiliği dışındaki hizmet ve eserleri hakkında yeterli bilgilerden yoksun bulunuyoruz.

Mevcut bilgilere göre, Halil Rifat Paşa merkezi İzmir'de olan Aydın Valiliği'nde bulunduğu sırada yol yapımına önem vermiş, köylerde ve kentlerde pek çok yol yaptırmıştır. İzmir'de açtırdığı bir caddeye "Halil Rifat Paşa" adı verilmiştir. İzmir'de, büyük bir bataklığı kurutarak sağlık

yönünden etkin bir çaba göstermiş; Balçova Kaplıcalarını ihya etmiştir.

Aydın ve İzmir'de İdadi Mektepleri açtırmış; İzmir Askeri Hastanesi ile Belediye Dairesini ve bir karakolu inşa ettirmiştir. Vali, Vilayetin asayiş konusuna da gereken ilgiyi göstermiş, eşkıyanın sindirilmesinde başarı sağlamıştır.

Manastır Valiliği'nde bulunduğu sırada, siyasi çetelerin etkisiz hale getirilmesinde başarılı olmuştur.

İstanbul Darülacezesi (Güçsüzler Yurdu), Paşa'nın Dâhiliye Nazırlığı zamanında yaptırılmıştır.

SİVAS VALİLİĞİ

Halil Rifat Paşa Sivas Valiliği'ne atandığı zaman, İl'in alanı, 194.800 kilometrekare ile bugünkü alanının yedi katını buluyordu. İl 4 Sancağa, 26 Kazaya ve 247 Nahiyeye ayrılmış bulunuyordu.

Sivas Merkez Sancağı'na; Sivas, Aziziye, Koçkiri (Zara), Divriği, Hafik, Gürün, Darende, Tonus ve Yıldızeli kazaları,

Amasya Sancağı'na; Amasya, Merzifon, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Osmancık, Havza, Ladik ve Mecitözü kazaları,

Tokat Sancağı'na; Tokat, Zile, Niksar ve Erbaa kazaları,

Şarkikarahisar Sancağı'na (Şebinkarahisar); Ş.karahisar, Mesudiye, Suşehri, ve Aluca kazaları bağlı bulunmakta idi.

9 Ocak 1882-17 Eylül 1885 tarihleri arasında yaklaşık 44 ay süreyle Sivas Valiliği'nde bulunan Halil Rifat Paşa'nın, bu geniş hizmet alanında yaptığı önemli işlerden biri, gerçekleştirdiği yollar, köprüler ve menfezler vasıtasıyla ulaşım imkânlarını artırması, bu suretle ekonomik ve sosyal

canlılığı sağlaması olmuştur. Eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesi, halkın geçim şartlarının iyileştirilmesi de Vali Paşa'nın üzerinde önemle durduğu konuların başında gelmiştir.

GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ESERLER

Yollar-Köprüler

Halil Rifat Paşa, Sivas'taki yol çalışmalarına, hazırladığı programları il ve ilçeler ileri gelenlerine benimseterek başlamış, çalışmalarını bir seferberlik ve bir yarış halinde sürdürmüş ve aralıksız izlemiştir.

Zamanın sınırlı teknik ve mali olanaklarına rağmen, insan gücünü en iyi şekilde kullanarak kısa sürede çok büyük sonuçlar almıştır. "Gidemediğin yer senin değildir" görüşü, çalışmalarının itici gücünü oluşturmuş, zamanla Karayolcuların parolası olmuştur.

Paşa'nın gerçekleştirdiği yollar şöyle sıralanabilir:

1. Trabzon Vilayeti'nin Canik Sancağı'nın Samsun Merkez İlçesi sınırından Mamuretil-Aziz Vilayeti'nin Malatya sancağı'nın Hamsancelebi sınırına kadar yaklaşık 410 km.lik Bağdat Caddesi makadam şose olarak "tanzim ve inşa" ettirilmiştir. Bu yol üzerinde büyük-küçük 314 köprü, 828 menfez ve kasis yaptırılmıştır. Vali ayrıca, kendi parasıyla Çamlıbel'de bir çeşme inşa ettirmiştir.
2. Tokat Sancak merkezinden Niksar kasabasına ve oradan Trabzon İline bağlı Ünye İlçesi sınırına kadar 76 km.lik bir şose açılmıştır. Bu yolda, Kelkit Irmağı üzerinde 630 metre uzunluğunda 41 gözlü, taş ayaklı Hamidiye Köprüsü ile büyük-küçük 55 köprü, 33 menfez ve kasis yaptırılmıştır.
3. Amasya Sancağına bağlı Merzifon İlçe merkezinden Ankara İli Çorum İlçesi sınırına kadar 63 km.lik şose inşa olunmuş ve bu

yol üzerinde bir çok köprü, menfez ve kasis yaptırılmıştır.

Merzifon merkezini Amasya-Samsun yoluna bağlayan 9.5 km.lik yol ile Merzifon ve Osmanlı kasabaları arasında 60 km.lik şose, köprü ve menfezleriyle birlikte gerçekleştirilmiştir. Bunun için, güzergah üzerindeki bir km. yi bulan Direkli Derbent kayalıkları dinamitle patlatılmıştır.

4. Şarkikarahisar Sancağı'ndan Trabzon İli Giresun İlçesi sınırına kadar kayalık bir bölgede, sanat yapılarıyla birlikte 61.5 km.lik yol yapılmış, Tamzara mevkiinde 33 metre uzunluğunda bir tünel açılmıştır.
5. Sivas ile Tokat arasındaki Çamlıbel mevkiinin, kış aylarında fazla yağış alması ve yolunun çok zaman kapanması nedeniyle her mevsim açık kalan 5 km.lik bir yolun yapımı sağlanmıştır.
6. Zile İlçe merkezini Bağdat Caddesi'ne bağlayan 29 km.lik bir yol yapılmış, sanat yapıları ikmal edilmiştir.
7. Sivas'tan başlamak suretiyle Hafik, Zara, Koyulhisar ve Mesudiye İlçe merkezlerinden geçerek Trabzon İli'nin Ordu İlçesi sınırına kadar 212 km.lik şose, 92 köprü ve 300'den fazla menfez ve kasisle birlikte inşa olunmuştur.
8. Tokat şehrinde, bir km. uzunluğunda bir cadde açılmış, bu cadde Bağdat Caddesi'nin şehir içindeki kısmını oluşturmuştur.
9. Vali, varlıklı kişileri teşvik etmek ve onurlandırmak suretiyle de ortaya bir takım eserlerin konmasında etken olmuş, bu amaçla halkla iyi ilişkiler kurmuştur. Bu arada, Sivas'a 25 km. uzaklıkta ve Yıldız Irmağı üzerinde bulunan 13 gözlü Yıldız Köprüsü Sivas ileri gelenlerinden Silahtarzade Mehmet Ali Efendi'nin para yardımıyla onartılmıştır. Sivas'a 20 km. uzaklıkta ve

Kızılırmak üzerindeki 18 gözlü Eğri Köprüsü de, yine Paşa'nın teşvik ve taltifi ile Sivas'ın önde gelenlerinden Kangal Ağası Abdurrahman Paşa'nın para yardımıyla tamir ettirilmiştir.

Ayrıca Şarkikarahisar Sancağı'nda ve Kelkit Nehri üzerinde Mercimek Köprüsü adıyla bir köprü yaptırılmış, aynı nehir üzerinde bulunan Kurbağa ve Yusufbey adlarını taşıyan iki köprünün de onarımı yaptırılmıştır.

Sivas İli'nde, esas itibarıyla imeceye dayanan yol çalışmaları sonunda, 1000 km.ye yaklaşan bir yol ağının, zamanın ilkel tekniği ve sınırlı imkânlarıyla gerçekleştirildiği ve günümüzde çoğunun trafiğe açık bulunduğu düşünülürse, başarılan işin önemi ve büyüklüğü kendiliğinden ortaya çıkar. Bu yüzden, bugün yol denince ilk akla gelen Halil Rifat Paşa olmaktadır.

Diğer Eserleri

Halil Rifat Paşa'nın, yol çalışmaları dışında ortaya koyduğu kalıcı eserler de önemli bir sayıya ulaşır.

Sivas İl merkezinde, 50x20 boyutunda, iki katlı bir Hükümet Konağı yaptırmıştır. Bu konağın arkasında, adliye olarak kullanılmak üzere 25 odalı bir binanın inşaatını başlatmıştır. Ayrıca, 800 kadar hükümlünün kalabileceği 43 odalı bir cezaevini, Mülkiye Rüşdiyesi ile Askeri Rüşdiye'yi, Darülmualimini (Öğretmen Okulu) ve Maarif Dairesini inşa ettirmiştir.

Tokat Sancak merkezinde açtığı bir cadde üzerinde Hükümet Konağı inşaatını başlatmıştır.

Sivas yakınında, Kemer mevkiinde 4 taşlı bir un fabrikası yaptırmış ve yanında halka açık bir bahçe düzenlemiştir.

Halil Rifat Paşa, bütün bu eserleriyle, hala gönüllerde yaşamakta, dillerde söylenmektedir. Sivas merke-

zinde "Halil Rifat Paşa" adını taşıyan bir ilkokul vardır.

TENBİHNAMELERİ

Halil Rifat Paşa'nın üzerinde durulması gereken etkinliklerinden biri de, halka hitaben yayımladığı "Tenbihnameler"dir. Bunların sayısı 11'dir.

Bu tenbihnamelerde, toprağın işlenmesinden ve veriminin artırılmasından başlanarak ormanların korunmasına, köy içi yolların yapım ve bakımına, çevre sağlığına, okul yapımına ve cahilliğin giderilmesine, kış ulaşımı için kızak yapılıp kullanılmasına, yolların ve sanat yapılarının korunmasına kadar birçok konuya değinilmiş; çözüm yolları gösterilmiş, uyarılarda bulunulmuştur.

Tenbihnamelerin ortak niteliği, zamanına göre sade bir dil ile yazılmış, inandırma yolu izlenmiş; uyardan başlayarak, orman yangınlarında olduğu gibi tazminata kadar bir yaptırım saptanmış olmasıdır. Paşa'nın, tenbihnamelerinde günümüzün "Toplum Kalkınması" ve "Halk Eğitimi" yöntemlerine benzer bir yol izlediği söylenebilir.

Tenbihnameler sırasıyla aşağıya aktarılmıştır:

Sivas Vilayetinden Devair-i Nevahi Müdürlerine

Birinci Tenbihname

Rumeli'de pulluk, Anadolu'da kotan dedikleri sabanlar ile sürülerek ekilen tarlalar çok mahsul verir.

Sivas Vilayeti'nin çok yerlerinde bunu bilmediklerinden adı sabanla tarla sürdükleri için az mahsul alırlar. Ahalinin çok mahsul alması ve zengin olması matluptur. Ve bunun için ahalii kotanla çift sürmeye alıştırmak lazımdır. Bu kotan dedikleri şey Kars muhacirlerinde vardır. Bilmeyenler onlardan görsün, öğrensin.

Hangi köyde kotanla çift sürülmüyor ise, o karya (köy) arazisinin iki-üç yerinde, bu senelik tecrübe ve numune için Devair-i Nevahi Müdürleri (Nahiye Müdürleri) birer tarla sürdürüp ekim vakti ne mevsimiyse o vakit ektirsin. Bu tarladan ziyade mahsul alınır ise, artık ondan sonra bütün köylü kotan ile tarla sürmeye başlatılsın. Ve bir çift öküzlüler kotan ile sürmeyeceklerden karyelerin öküzleri sekizer, onar çift bir yere getirilerek bugün köylüden birinin, yarın diğerinin tarlaları nöbetle sürülsün.

Bu sene tecrübe için böyle kotanla sürülüp ekilecek tarlalardan, yani bir kile tohum ekilen yerden, kilesine ne kadar mahsul alınacak ise Müdürler Kaymakamlara malumat vermelilerdir ki, adi sabanla sürülen tarla mı, yoksa kotanla sürülen tarla mı çok mahsul verir? Hükümet dahi öğrenip ahalice faydasını görürse her yerde icra ettirsin.

Bu tenbihi icra etmeyen Müdürler kabahatli, icra edenler makbul ve memduh olur.

İkinci Tenbihname

Çok yerlerde köylüler odun bulamadıklarından tezек yakıyorlar. Şimdi az-çok odun bulan köyler dahi, ağaçların köklerini söktüklerinden git git ormanlar tükendikçe çok sıkıntıya uğrayacaklardır. Buna şimdiden bir çare aramak lazımdır.

Binaenaleyh her köyde, her adamın kaç tarlası var ise, beher tarlanın dört köşe ve kenarlarına mevsiminde meşe tohumundan sekiz on kadar tohum eksin yahut söğüt, kavak, çam, gürgen, kayın vesair ağaçlardan, ağaç ekilecek vakitte birer fidan diksin ve bu fidanları hayvan yememek, bozmamak için etrafını çalı-çırpı ile muhafaza etsin ve tarla sürmeye ve biçmeye gittikçe sulasın, tımar eylesin. Hasılı ağaç yetiştirsin ki, hem kendi tarlalarının

hudut ve sınırları belli olur, kayıp olmaz, hem de ağaçlar büyüdükçe gölgesinden ve dalından, budağından sahibi faydalanır.

Bir de köylerde herkes kendi hanesi ve ihtiyacı için münasip gördüğü arazi derununda bir dönüm yeri ağaç tohumuyla yahut her nevi ağaç fidanı ile ekip orman yetiştirerek ve hayvan girip ağaçları telef etmemek için etrafını hendek çevirecektir.

Bu sene ve gelecek sene ağaç ekilecek mevsimlerde, bunları ekmemiş olan ahaliden, Ceza Kanunnamesi mucibince, cezayı nakdi alınmak için Devair-i Nevahi Müdürleri ism-i resmiye defterlerini Kaymakamlara verecektir.

Ağaç köklerini sökmek yasaktır. Dinlemeyenlere ve kök çıkarıp yakanlara ve satanlara ceza tertip olunmak üzere isimlerini Devair-i Nevahi Müdürleri kabahatli olur ve bu tenbihi yoluyla icra ettiren Müdürler dahi Hükümet yanında makbul ve memduhtur.

Üçüncü Tenbihname

Bir köyden bir köye veyahut köylerden kasabalara giden yollar üzerinde bulunan köprülerden yıkılanlar ve tamire muhtaç olanlar, hangi köy toprağında ise, o köy ahalisine yaptırılmak lazımdır.

İş büyük ve çok ise, oradan ve o köprüden geçen sair civar köyler halkı dahi yardım ederek yaptırılacak ve tamir ettirilecektir.

Yollarda çamurdan geçilmez derecede bataklık olan ve araba ve hayvan güç geçer yerler, hangi köy toprağında ise o köylüye taş ve çakıl ile doldurtulup kolay geçilecek bir hale konulacaktır.

Araba ve hayvan geçmekte sıkıntılı ve tehlikeli ve çamurlu yerler dahi mümkün mertebeye yapılabilecek rahat ve tehlikesiz geçilecek bir hale getirilecektir. Bu işleri yalnız o köy

ahalisine yaptırmak ağır düşerse o yerlerden gelip geçen civar köyler ahalisine de yardım ettirilecektir.

Köylerin içleri çamurdan geçilmez, bataklık ve fena halde olduğundan, en lazımlı yerlerine kaldırım yapılacak veyahut büyük çakıl taş döşenip çamurdan kurtarılacaktır. Köylerde köy derununa gübre yığılmayıp köy haricine bırakılacak ve her vechile köy içi temiz ve pak tutulacaktır.

Ekser köy evlerinde abdesthane olmadığından köy sokakları pis ve murdar haldedir. Ve bu ise, insaniyete ve temizliğe muhaliftir. Köylerin sokakları pislikten kurtulmak için her haneye birer abdesthane yaptırılacaktır.

Bu işleri, köylünün işsiz, güçsüz vakitlerinde ve Cuma ve Pazar gibi tatil günlerinde yaptırılıp ziraat ve harman vesair işleri çoğu zaman yaptırılmayacaktır.

Gevşeklik edenler ve yaptırmayanlar dahi işe yaramadıklarını göstermiş ve değiştirilmelerini kendileri istemiş olur.

Dördüncü Tenbihname

İnsanı insan eden ve dünya ve ahirette muradına erdiren şey ilim ve ameldir.

Yani okumak ve yazmak ve okuduğu ilim ile amel olmaktır. Bir okumuş adam ile okumamış adamın arasında dağlar kadar fark vardır.

Her fenalık cahillikten gelir. Bugün hapishaneler dolusu adamlar yoklansa i.inde alim yoktur, cümlesi cahildir. Ve bu cehl sebebiyle adam öldürmüş, haydutluk, hırsızlık yahut sair fenalık etmiş ki, hapse girmiştir.

Meşhur lakırdıdır ki, hapishaneleri azaltmak için, mektepleri çoğaltmalı. Velinimet şevketli Padişahımız Efen-dimiz Hazretlerinin emir ve matlub-u hümayunları her yerde mektepleri

yapılmak ve çocuklar okutulmak ve kimse cahil kalmamaktır.

Onun için Devair-i Nevahi Müdürlerine tenbih olunur ki, hangi köyde mektep yoksa, derhal ya yeniden bir mektep yaptırılın veyahut münasip bir hanevi muvakkaten köy mektebi ittihaz ettirerek hocasını dahi nasb ettirsin ve erkek ve kız bir çocuk beş yaşına girdi mi mutlaka mektebe verdirdin. Mektebi yapılmayan köyleri ve çocuğunu mektebe vermeyen kimseleri kaza kaymakamına yazıp bildirsin.

İşbu tenbihname tarihinden itibaren altı ay mühlet veririz ki, o vakte kadar mektebi olmayan köyler, mekteplerini yaptırın. Bu altı ay bittikte yoklanacaktır. Hangi köyler mektep yaptırmamış ise, Hükümet yaptırıp parasını köylüden alacak ve karyenin İhtiyar Meclisi azasını ve Nahiye Müdürünü takdir edecektir.

Beşinci Tenbihname

Patates denilen mahsul ki, yer elması gibi bir şeydir.

Bu mahsul insanda, hayvanda ekmek yerini tutar; çok yerlerde halk bununla gıdalanır. Ve bu mahsul yağmur yağmasa yine olur.

Ve maaz-Allah bir memlekete çekirge düşse ve ekinleri yese, patatese zarar edemez. Hasılı bu mahsul fıkara için pek faydalıdır.

Hangi köylerde ekilir ise, her hane kendi idaresine yetecek kadar, bundan sonra mevsiminde patates ekecektir. Ekmeyen ahaliye ve ektirmeyen Müdürlere, Hükümet tenbihini dinlemeyenler hakkında ceza icra olunacaktır.

Altıncı Tenbihname

Köylerin bazılarında mektep var ise de, çoğunda olmadığından çocuklar cahil kalarak büyüdüklerinde öldürmek, haydutluk etmek gibi

fena hareketlerde buldukları için hapislere girerler. Kimisi katl olunur, kimisi telef olur gider. Çocuklar küçükken okutturulup terbiye edilirler ise, öyle fena işlerde bulunmazlar.

Bunun için her çocuğu okutmak ve her köyde mektep yapılmak ve bu mekteplere de rabitalı hocalar konulmak lazımdır. Lakin böyle rabitalı hocalara layık yıllık verilmedikçe bulunmaz ve hocalara vermek için ahalden çok para almak dahi münasip olmaz. İşte ahalden para çekmeksizin mekteplere sermaye tedariki için Vilayetçe bir çare düşünüldü. Bu da ahaliye sıkıntı olmaz, pek kolay bir iştir. Şöyle ki:

Mektebi olsun olmasın her kasabada ve köyde birkaç ziraat hayvanı var ise, çift başına yermibeşer okka buğday, İhtiyar Meclisi marifetiyle sahiplerinden ödünç alınıp buğday o kasaba ve karyenin münasip yerinde ve güzel mahsul verir toprağında, bir yıl güz vakti ekilecek ve köyce ve cümlece rabitalı görüp gözetip timar edilecek ekin ödünç olarak çift sahiplerine verilecek ve kimin tarlasında ekilmiş ise, ona da bundan kira için münasip miktar zahire çıkarılacak ve geride ne kalırsa satıldıkta parası Maarif sandığı namıyla re's-i kazada yapılacak sandığına konulmak üzere, her köyde ne kadar hasılat olduğunu mübeyyin İhtiyar Meclisi azası, Müdüre mühürlü bir mazbata verecek ve Müdür dahi bu mazbatayı Kaza Kaymakamına gönderecek ve Kaza Kaymakamı dahi her köyde ne kadar mahsul olduğunu bu mazbatalardan anlayıp bunun için İdare Meclisinde bir defter tutturacak ve mazbataları her kazada teşkil olunacak Maarif Meclisine ba-senet teslim eyleyecek, bu mazbataların arkası alındıkta mahsulün revaçlı bir vakitte İhtiyar Meclisi azası marifesiyle satılıp parasının Maarif Meclisinde bulunacak Maarif Sandığına teslimiyle ilmühaber alınacak ve maarif Sandığı dahi,

bu paraları sandıkta tutmayıp yine zürra ahaliye faiz ve kavi kefil ile ikraz edecek ve sermayenin faizinden mekteplerin hoca maaşı ve sair masrafları çıkıncaya kadar birkaç seneler bu usul böylece devam eyleyecek ve mektepler sermayesi hadd-i layıkına vardıkta ve faizi senevi mektepler masarısını kapattıkta artık bu usulün devamına ihtiyaç kalmayacaktır.

İşte maslahatın hülâsası bu olup bunun için ileride mahsus talimatlar yapılacağı cihetle, bu seneden itibaren yukarıda beyan olduğu üzere mektepler için çift başına yirmişer okka tohum ektilmesi ve mahsul yetiştikte güzelce toplanıp layık fiyatla satılıp akçesini Maarif Sandıkları namıyla teessüs edecek sandıklara teslim edilmesi İhtiyar Meclisi azasına ve Devair-i Nevahi Müdürlerine tenbih ve bu maslahatı mühimme terakki-i maarifin ruhu mesabesinde olduğundan hüsn-ü cereyanına itina ve dikkat olunması dahi Kaza Kaymakamlarına kat'iyen tavsiye ve umumun şu işi layığıyla rüyet etmeleri hakkında takyidat-ı mütamadiyye ve nezareti daime ifası dahi dahil-i Vilayette elviye-i mutasarrıfın-ı kiram hazeratına tevdi olunur.

Yedinci Tenbihname

Sivas'ta ve etrafında kışın ziyade kar yağdığı vakit arabalar işleyemediğinden, köylerden kasabalara araba ile odun, kömür ve sair şeyler getirilemiyor. Ahali kızak kullanmaya alışmış olsa, kar ne kadar çok olursa olsun, kızakla işleyebilirler ve kızak işletilen yollar kardan hiç kapanmaz.

Bunun için Devair-i Nevahi Müdürlerine tenbih ederiz ki, zir-i idaresinde olan köylerde kızak kullanmıyorlar ve kızak nedir bilmiyorlar ise, kızak bulunan yerlerde numunesi görülüp her köyün ileri gelerlerinden iki üç kişiye birer adet kızak yaptırtsın ve kar yağdığı vakit kullandırsın. Karyenin araba kullanan ahali köy-

lerde kızak yapıldığını ve işlediğini görünce onlara dahi kızak kullanmaya heves geleceğinden müdürler ahaliyi teşvik etsin ve buraca kağı denen iki tekerlekli arabaların yenisi 150 kuruşa yaptırılır ise, bir kızak 30 kuruş masrafla olur ve bunu köylüler kendileri dahi yapabilir.

Hasılı kızak olmayan her karyede kızaklar icad olunmasına Devair-i Nevahi Müdürleri ziyadesiyle ay ü gayret edeceklerdir. Yaptırmayan Müdürler, amirin emrini icra etmeyenlerin cezasıyla cezalandırılırlar.

Sekizince Tenbihname

Fi 26 Temmuz sene 1298 tarihli tenbihnamemizde ormanlar kesile kesile çıkarıla çıkarıla bitiyor, sonra ahali odun ve kereste bulamayacaktır. Bunun için her köyde, her adamın kaç parça tarlası var ise, her parça tarlanın kenarlarına ve dört köşesine ağaçlar dikmesi ve her hane kendi idaresi için bir dönüm orman yetiştirmesi ve ağaç kökü sökülmemesi yazılmıştı. Bu tenbihi tekrar ve aşağıda yazılı olan tenbihatı dahi ilave ederiz.

Ormanların kendiliğinden ve fırtınalardan yere düşmüş veyahut öteki beriki lüzumsuz olarak kesmiş, düşmüş ağaçlar tükenir ise, ondan sonra ahaliye lazım olan ağaçlar kesilecektir. Lakin insafsız ve lüzumsuz ağaç kesmek ve ormanları yakmak ve sade ağaçtan hane ve dam ve ağıl duvarları yapılmak ve tarla ve bahçe ve harman kenarlarına, muhafaza için cesim ağaçları kesmek koymak yasaktır. Şimdiye kadar kesilmiş ve konulmuş ağaçlar için bir şey demeyiz. Fakat bundan sonra her kim hane ve dam duvarları, tarlalar ve bahçeler ve ağıllar muhafazası için taze ve yaş ağaç keserse en ağır ceza-yı nakdi ile cezalandırılacaktır. Ve bu tenbihe muhalif hareket edenleri Nevahi Müdürleri men etmez ve haber vermez veyahut bu tenbihna-

me-yi harf be harf her köyde okutup ahaliye anlatmaz ise kabahatli olan adamdan alınacak ceza-yı nakdinin bir misli dahi Müdürdan alınacaktır.

Bir ormana kazaen yahut kasten ateş verilir ise, o orman hangi köye yakın ise, Hükumete haber vermeye borçludurlar. Ateşi söndürmezler ve yakını haber vermezler ise, ne kadar ağaç yanmış ise köylüye ödettirilecektir.

Dokuzuncu Tenbihname

Orman git git azaldığından bunun için ne yapmak lazım olduğunu geçen ve evvelki senelerde Nevahi Müdürlerine dağıttığımız ikinci ve sekizinci tenbihnamelerde yazmıştık. Bu tenbihin aksi haller hala görülmekte olduğundan işte üçüncü defa olarak tekrar ahaliye tenbih ederiz ki:

Ağaç kökleri sökülmecektir. Ve çam ve pelit ve meşe ve sair ağaçların kabukları soyulmayacaktır. Ve ormanlarda kendiliğinden yere düşmüş veyahut beyhude kesilip düşürülmüş ağaçlar tükenmedikçe yeniden kesilmeyecektir.

Taş var iken, hane ve ağıl duvarları safi ağaçtan yapılmayacaktır. Tarla ve bahçelerin etrafları, hendekle muhafaza edilip sade ağaç ile çevrilmeyecektir. Tarla açmak için orman yakılmayacaktır. Bir ormanda ateş yakılır ise, en yakın köy ahali acele gidip söndürecektir. Ve ateş mahsus konulmuş ise, ateş koyanı köylü bulup Hükumete teslim etmezse kase-me usulüne tatbiken ormanın zararı köylüye ödettirilecektir. Kafi orman olmayan köylerde ve ağaç yetiştirecek yerlerde, her kimin kaç tarlası var ise, her tarlanın dört köşesine birer fidan dikip ve tarlası ziyade olanlar bir, iki sene zarfında, kendi için bir dönüm ve hiç olmazsa yarım dönüm kadar bir yerde hendek çevirerek tohum veyahut fidan edip ağaç ve orman yetiştirecektir.

Devair-i Nevahi Müdürleri her karyede ahaliyi cem ile bu tenbihnamemeyi okuyup birer birer mealini anlatacaktır. Ve bu tenbihnameleri dinlemeyenleri Hükumete haber verecektir. Ahaliye bu şeyleri bildirmeyen ve yaptırmayan ve hilafı tenbih hareket edenleri Hükumete haber vermeyen Müdürler azl ve tedip olunacaktır.

Bu tenbihnameden bir kıt'ası, müdürler, merkez-i kazaya celp olunarak Kaymakamlar vasıtasıyla kendilerine verilecek ve ağızdan dahi etrafla anlatılacaktır. Bir kıt'ası da Belediye-ler ve zabita idarelerine verilecektir.

Zabıtan ve Belediyeden, odun satılan yerlerde memurlar gezdirilip satılık için ağaç kökü ve kabuğu görülür ise, müsaadere ile beraber bayilerinden Ceza Kanunnamesine tevfikana ceza-yı nakdi alınacaktır.

Bu tenbihnamenin mütamadiyen ve harfiyyen icrasına Mutasarrıfın-ı kiram ile Kaza Kaymakamları ve Devair-i Nevahi Müdürleri ve zabita memurları, memur ve mecbur ve adem-i icrasından da derece derece mes'uldürler

Onuncu Tenbihname

Yapılan yolların üstünde ağaç sürtmek ve yolların üzeri karla ve buzla kaplanmadıkça üzerinden yüklü ve yüksüz kızak yürütmek ve ormanlardan kesilen ağaçlar bu yolların üstüne çekilip de orada yontulmak yolları harap ettiğinden yasak edilmiştir.

Bu tenbihin hilafı hareket edenler ve yollardaki köprülerin ağaçlarını ve demir kenetlerini ve ekserlerini sökenler ve arabasını dikkatsiz sürüp de yolun hendeklerini bozanlar ve kenarlarındaki nişan taşlarını devirip yıkanlar, kanunun en ağır bendiyle cezalandırılacaklarının, her karye ahali bir yere cem olunarak anlatılması ve bu tenbihin aksi hareket edenleri haber vermesi, Devair-i Ne-

vahi Müdürleri dahi bu babda nezaret-i mütemadiyyeden geri durmaları kendilerine ihtar kılınır.

Onbirinci Tenbihname

Mektepleri olmayan köylerde mektep yapılmasını ve mektepler yapılınca kadar köylerde münasip hane ve odaların mektep haline konularak çocukların okutulmasını dördüncü tenbihnamemizle cümle Nahiye Müdür ve Muavinlerine tenbih etmiştik.

Haber aldığımız göre, henüz ekser köylerde mektep yapılmamış ve bir oda bulunup çocuklar okutturulmaya başlanmamış olduğu anlaşıldığından bu kere de son defa tenbihnameyi gönderdik. Şöyle ki:

Mektebi olmayan köyde mektep yapılınca kadar, hemen şimdiden bir oda ve haneye çocuklar toplanıp köy imamına okutulmak üzere Nahiye Müdür ve Muavinlerinin köylere çıkıp bu işe gayet dikkat ve gayret etmelerini yine tenbih ederiz.

Bu tenbihnamemizden sonra Vilayetin bilcümle köylerine müfettişler gönderileceğinden, eğer Müfettişler köylerde çocukların yine başıboş gezmekte ve okutulmamakta olduklarını görürse, hemen Hükumete bildirecekleri cihetle o misüllu Nahiye Müdür ve Muavinleri der-akap azl olunacak ve bir daha Müdürlük ve Muavinlikte kullanmamak üzere isimleri kayd olunacaktır. Ve bu tenbihnamenin ale'd-devam icra-yı ahkamına Kaza Kaymakamları mecburdur Fi 25 Kanun-u evvel 1300.

*

Tenbihnamelerin nasıl uygulandığı ve ne gibi sonuçlar alındığı hakkında her hangi bir bilgiden yoksun bulunuyoruz. Vali Paşa'nın Sivas'ta bulunduğu sürece, tenbihnamelerin uygulanmasına önem verildiği ve bazı konularda belirli gelişmelerin kaydedildiği kesin olmakla beraber, kendisinden sonra gelen Valilerin

uygulamalara aynı önemi verdiklerini söylemek güçtür.

Aslında, Cumhuriyet döneminde çıkarılan gerçekçi ve açık ifadeli "Köy Kanunu"na ve onun emredici hükümlerine rağmen, henüz köy sınırlarını çizemediğimiz, birçok köyümüzü helaya kavuşturamadığımız, köylerin içini bir düzene sokamadığımız düşünülürse, kültür ve uygarlık düzeyinin daha geri olduğu bir dönemde Valilik Tenbihnameleriyle hayati bir takım sorunları, belli bir sürede çözüme kavuşturmanın olanaksızlığını kabul etmek gerekir.

Hiç şüphe yok tenbihnameler, güçlü ve ileriye gören bir Valinin, memleket ve milletini bir an önce kalkındırma emelini yansıtan belgeler olarak değerini sürekli koruyacaktır.

SADRAZAMLIĞI

Halil Rifat Paşa, Kamil Paşa'nın "Bütün Devlet işlerinin Saray'da toplanması, dahilde ve haricte su-i tesir (kötü tesir) ettiğinden... Bab-ı Ali'ye eski selahiyetlerinin iadesi ve vükelanın Sadrazam tarafından intihabı lüzumunu bir arıza ile II.Abdülhamid'e arzemesi üzerine azledilmesini müteakiben" Sadrazamlığa getirildi.

Sultan Abdülhamid'in, Halil Rifat Paşa'yı tercihinde, kısa bir süre önce Saray'a sunduğu bir layihanın etkili olduğu sanılmaktadır. Paşa, "Devlet-i Ebed Müddet-i Aliyye-i Osmaniyeye'nin Ahvali Hazırası" adını taşıyan layihasında Ermeni ve Bulgarların yarattıkları sorunlar ile yaşanan mali bunalıma değinmekte, Bab-ı Ali'nin, Devlet memurlarının ve özellikle Hariciye Nezareti'nin çalışmalarından yakınmakta ve şöyle demektedir:

"Bab-ı Ali'nin ve Hariciye Nezareti'in en büyük vazifesi, süfera-yı ecnebiyeye karşı olan muamelat ve münasebatta, bunlara evvela zat-ı mela-

ik-simat-ı zillullahilerinin kudsiyyet ve uluvviyetini ve gayri mes'uliyetini tanıttırıp tasdik ettirmek ve sonra da Devletin şeref ve haysiyetini muhafaza etmektir. Halbuki Bab-ı Ali ve Hariciye Nezareti şu vezaif-i esasiyeyi takdir edemediğini atide arz olunacak meselede dahi göstermiştir..."

Halil Rifat Paşa, Sadrazam olarak işe başladığı zaman, memleket bunalımlı günler yaşıyordu. Başkaldırma ve karışıklık havası her yeri sarmıştı. O günlerde İstanbul'da başgösteren Ermeni ayaklanması, ülke dışında yankılar yapıyordu. Makedonya, Yan-ya ve Girit'te ihtilal komiteleri, huzur ve asayişten eser bırakıyorlardı.

Girit'teki ayaklanma hareketleri üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya Devletleri, Osmanlı asker ve memurlarının Ada'dan çekilmesi için ortak bir ulti-matom vermişlerdi; Osmanlı Devleti buna uymak zorunda kalmıştı. Bu durum diğer Ege adaları ile birlikte İmparatorluğun başka yerlerinde de etkisini göstermekte gecikmemişti. Bulgar çeteleri etkinliklerini arttırmışlar; Rusya ve Avusturya, Rumeli Vilayetlerinde ıslahat yapılması için Osmanlı Devleti'ne ihtarında bulunmuşlardı.

Sadrazam Halil Rifat Paşa, bütün bu iç ve dış sorunlarla uğraşmak ve onları çözüme kavuşturmak durumuyla karşı karşıya kaldı. Yunan Hükümetinin sürekli sorun ve huzursuzluk yaratması üzerine 1897'de Yunanistan'a harp ilan edilerek orduları yenilgiye uğratıldı. Bu başarı, Devletin saygınlığını artırdı ise de, sorunların çözümü için yeterli olmadı.

Yoğun çalışmalar sonunda Paşa, yorgun ve hasta düşmüştü. Oğlu Cavit Bey'in köprü üstünde katledilmesi de O'nu çok üzmüş ve çökertmişti. Görevini yürütmesine engel olan ve giderek ağırlaşan hastalığı

nedeniyle ölümünden birkaç gün önce, Abdurrahman Paşa, Sadaret Makamı unvanıyla Sadrazamlık işlemini yürütmeye başlamıştı.

1895 yılında Sadrazam olan Halil Rifat Paşa'nın 1901 yılında ölümüne kadar bu görevde kalmasını, birçok nitelikleri yanında O'nun Padişaha bağlılığı ve Padişah'ın da O'na güveni ile açıklamak mümkündür. Bunda Paşa'nın Jön Türklere karşı takındığı olumsuz tavrın da önemli rol oynadığı söylenebilir. Bununla birlikte Sadrazam olarak Saray'a sunduğu arizalardan birinde, resmi işlerin yürütülmesinde, özellikle siyasi konularda Bab-ı Ali'nin dışlanması açıkça yakınma cesaretini göstermesi, Padişah tarafından iyi karşılanmamış, Paşa'nın azli cihetine gidilmesi düşünülmüş ise de, bu düşünce uygulama alanına konmamıştır. Bu olaydan sonra da, Saray karşısında, Bab-ı Ali'nin yetki kaybına uğraması daima söz konusu olmuştur.

Her şeye rağmen Padişah'ın, Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya beslediği sevgi ve güven duygusunda bir değişiklik olmamış, bunu ölümünden sonra söylediği sözlerle de doğrulamıştır:

“Sadrazam Ferit Paşa'ya canım sıkıldıkça Rifat Paşa'yı arıyorum. Adet olmuş olsa mezarını ziyarete giderdim.”

Sadrazam olarak Halil Rifat Paşa üzerine farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Hakkındaki bazı yazılarda “İrfan, iktidar ve kıyasat” sahibi olduğu belirtilerek övülürken, O'nun Nazır ve Sadrazam olarak bekleneni veremediği ileri süren görüşlere de rastlanmaktadır. Bu görüşte olanların, Paşa'nın bir tevazu ifadesi olarak söylediği: “Mutassarif iken yaptığımı, Valilikte gönlümün isteğine göre yapamadım. Vali sıfatıyla muvaffak olduğum işleri şimdi –bana Sadrazam diyorlar- yapamıyorum. Her vaktin işi, gidişi istidada tabi olduğu

sizce de mücerrep ve müsellemdir” sözünden etkilendikleri söylenebilir. Paşa'nın oğlu Şurayı Devlet üyesi Cavit Bey'in tutum ve davranışlarının da O'nun saygınlığına gölge düşürdüğü kabul edilmektedir.

NİŞAN VE MADALYALARI

Halil Rifat Paşa'nın çeşitli tarihlerde aldığı ve hizmet hayatını süsleyen nişan ve madalyaları şöyle sıralanabilir:

Murassa İmtiyaz, Murassa İftihar, Murassa Osmani, Murassa Mecidi Nişanları,

Altın ve Gümüş İmtiyaz, Altın Liyakat, Girid ve Yunan Muharebesi Madalyaları,

Almanya Murassa Aigle Noir, Aigle Rouge; Rusya Birinci Rütbe Aleksandr, Habeşistan Birinci Rütbe Mihr-i Süleyman, Bulgaristan Murassa Aleksandr, İran Murassa Sir-i Hurşid ve Akdes, Romanya Etoile de Romaine, Sırbistan Murassa Tako Nişanları.

KİŞİLİĞİ

Halil Rifat Paşa'nın maiyetinde çalışmış olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın, aşağıdaki satırlarında Paşa'nın kişilik unsurlarını ana hatlarıyla bulmak mümkündür:

“...Görmüş ve geçirmiş, tecrübelerinden ders almış, terbiye-i nefis etmişti. Sadareti müddetince maiyetinde bulundum, konağına gittim geldim. Hasbel vazife Bab-ı Ali'de yanına girdim, çıktım; bir kere hiddetlendiğini, bağırıp çağırdığını, memur, katip ve hademelerden bir ferdi takdir ettiğini görmedim ve işitmedim. Kibir ve huysuzluktan uzak, insaniyete mail, hazm-ı ikbal etmiş bir zat olduğu inkar olunamaz.”

Ölümünden sonra Servet-i Fünun'a yazdığı bir makalede Ali Fuad Bey:

“Rifat Paşa, taşrada yetişmiş olduğu halde, gayet terbiyeli, tab'an halim selim, halkı incitmekten müctenip idi. Tabiri amiyane ile bir baba gibi adem idi” demiştir.

Halil Rifat Paşa'nın dürüst, çalışkan, haksever ve insansever yanları herkesin üzerinde birleştikleri nitelikleridir. O'nun Padişah'a fazla bağlı olması olması, gerektiğince, gerçekleri dile getirmesine engel olmamıştır.

Aradan geçen bunca zamana rağmen, görev yaptığı illerde, hala hürmetle ve şükranla anılmasını, O'nun hizmetleri, eserleri ve erdemli kişiliği ile açıklamak mümkündür. Özellikle Sivas Valiliği, kendisi için de, Sivas için de parlak ve unutulmaz bir hizmet dönemi olmuştur.

Bugün Devlet kapısına işi düşen Sivaslılar, Paşa'nın inşa ettirdiği Hükkümet Konağı'na girerken O'nun büstü ile karşılaşmakta ve şükran duygularını tazelemektedirler.

KAYNAKÇA

Başvekalet, **İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933)**, Ankara 1933.

Lufti F. Tuncel, **Sivas Valisi Halil Rifat Paşa ve Tenbihnameleri**, İçişleri Bakanlığı Yayını, Sevinç Matbaası, Ankara 1987.

M. Zeki Pakalın, **Halil Rifat Paşa**, Yeni Mecmua, 1940, sayı 82.

İ. Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, İstanbul 1982, 3. Baskı.

Mehmet Varinli, **Halil Rifat Paşa**, Sivas 1964.

İçişleri Bakanlığı, **Meşhur Valiler**, Ankara 1969.

Dr. Ali Birinci, **Halil Rifat Paşa'nın Tenbihnameleri**, C.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım 1984 sayıs.

Dr. Ali Birinci; A.Turan Alkan, **Halil Rifat Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti**, C.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım 1986 sayıs.